

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

14(23)

2014

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

MUZIEJUS: ŽINIOS IR ETNOGRAFIJA

Sudarytoja AUKSUOLĖ ČEPAITIENĖ

MUSEUM: KNOWLEDGE AND ETHNOGRAPHY

Edited by AUKSUOLĖ ČEPAITIENĖ

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Leidybą finansuoja
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Sutarties Nr. LIT 7-53

REDAKcinĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Neringa Klumbytė
Majamio universitetas, Ohajus

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Lietuvos edukologijos universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKcinĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)

EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text

Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė</i> (<i>Auksuolė Čepaitienė, Vytis Čiubrinskas</i>)	5
<i>Foreword</i> (<i>Auksuolė Čepaitienė, Vytis Čiubrinskas</i>)	7

Straipsniai / Articles

Auksuolė Čepaitienė

Įvadas: muziejus, žinios ir etnografija	11
Introduction: Museum, Knowledge and Ethnography. Summary	33

Jonas Mardosa

Etnografija kraštotyros muziejuose: kai kurie istoriniai raiškos aspektai ir šiuolaikinės būklės refleksijos	35
Ethnography in Local Lore Museums: Some Historical Aspects of Expression and Reflections on the Contemporary Situation. Summary	64

Hubert Czachowski

Muziejus kaip kultūros laboratorija. Marijos Znamierowskos-Prüfferowos indėlis į etnografinę muziejinkystę	69
The Museum as a Laboratory of Culture. The Contribution of Maria Znamierowska-Prüfferowa to Ethnographic Museology. Summary	84

Eglė Rindzevičiūtė

Sovietiniai lietuviai, gintaras ir „naujieji baltai“: tautinės ir regioninės tapatybės Lietuvos muziejuose, 1940–2009	87
Soviet Lithuanians, Amber and the ‘New Balts’: National and Regional Identities in Lithuanian Museums, 1940–2009. Summary	112

Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė

Vizualinės etnografijos naratyvas: Pitt Rivers muziejaus atvejis	113
Narrative of Visual Ethnography: A Case Study of the Pitt Rivers Museum. Summary	133

Goda Palekaitė

Nesamas ir niekada nebuvęs: šiuolaikinės san erdvės nesuderinamumas Namibijoje	137
The Non-Existent that Never Was: The Inconsistency of Contemporary San-space in Namibia. Summary	158

Ainė Ramonaitė, Rytė Kukulskytė

Etnokultūrinis judėjimas sovietmečiu: nematoma alternatyva sistemai?	161
The Ethno-cultural Movement in Soviet Lithuania: Invisible Alternative to the Regime? Summary	179

Diskusijos / Discussions

Vida Savoniakaitė

- Autentiškumo prasmės: apie kultūros paveldą ir nacionalumą183
 Concepts of Authenticity: Toward Cultural Heritage and Nationalism.
 Summary 196

Taikomieji darbai / Applied Projects

Janina Samulionytė, Sigita Žukauskaitė

- Lietuvos liaudies buities muziejaus paroda „Lietuvių duona.
 Su savo kepalėliu visur stalą rasi“ 199
 The Exhibition of the Lithuanian Folk Museum ‘Lithuanian Bread.
 With Your Loaf You Will Find a Table Everywhere’. Summary 217

Inga Levickaitė-Vaškevičienė

- Muziejinių vertybių skaitmeninimas Lietuvos liaudies buities muziejuje:
 naujos sklaidos galimybės 219
 The Digitization of Museum Holdings at Lithuania’s Folk Museum:
 The Possibilities of a New Dissemination. Summary 233

Interviu / Interview

- Pokalbis su Oksfordo universiteto vizualinės antropologijos profesoriumi
 Marcusu Banksu (*Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė*) 235

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

- Ida Harboe Knudsen. New Lithuania in Old Hands: Effects and Outcomes
 of EUropeanization in Rural Lithuania (*Kristina Šliavaitytė*) 247
 Andželika Bylaitė-Žakaitienė. Lietuvių etiketas ir bendravimo kultūra
 XX amžiuje (*Rasa Paukštytė-Šaknienė*) 251
 Jūratė Vyliūtė, Gaila Kirdienė. Lietuviai ir muzika Sibire (*Austė Nakienė*) ... 256
 Anete Karlsonė. Dziesmu svėtki un tautiskā tēpa attīstība Latvijā
 19.gadsimta beigās un 20.gadsimtā (*Irma Šidiškienė*) 258

Konferencijos / Conferences

- SIEF penkiasdešimtmečio jubiliejaus simpoziumas Amsterdame
 (*Vytautas Tumėnas*) 263
 RAI konferencija Britų muziejuje Londone: antropologija ir fotografija
 (*Goda Palekaitė*) 266

Sukaktys / Anniversaries

- Etnologei Irenai Aušrelei Čepienei – 80 (*Žilvytis Šaknys*) 269
 Lietuvos gyvenviečių ir sodybų tyrinėtoji Izidoriui Butkevičiui – 90
 (*Irena Regina Merkienė*) 271

In Memoriam

- Vitalis Morkūnas (1929–2014) (*Žilvytis Šaknys*) 275

Etnokultūrinis judėjimas sovietmečiu: nematoma alternatyva sistemai?

Ainė Ramonaitė, Rytė Kukulskytė

Šiame straipsnyje* keliamas klausimas, ar XX a. 7 dešimtmetyje susiformavęs etnokultūrinis judėjimas buvo sovietinės sistemos alternatyva. Jame apibrėžta nematomosios alternatyvos samprata, leidžianti įveikti istoriografijoje išgalėjusią pasipriešinimo–kolaboravimo perskyrą, aptariamą metodologinės tokių alternatyviųjų erdvių tyrinėjimo problemas. Remiantis judėjimo dalyvių liudijimais ir KGB dokumentais, atskleidžiami etnokultūrinio judėjimo alternatyvumo požymiai ir parodoma, kuo jis skyrėsi nuo sovietinių kraštotyriinių ir turistinių organizacijų. Straipsnyje taip pat analizuojamos judėjimo veikimo taktikos, leidusios šiam judėjimui išlikti, nepaisant režimo persekiojimų.

Dr. Ainė Ramonaitė, Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, Vokiečių g. 10, LT-01130 Vilnius, el. paštas:

aine.ramonaite@tspmi.vu.lt

Rytė Kukulskytė, Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, Vokiečių g. 10, LT-01130 Vilnius, el. paštas: ryte.kukulskyte@gmail.com

Analizuojantys visuomenės struktūrą ir neformalų gyvenimą sovietmečio Lietuvoje ir ieškantys joje netradicinių nonkonformizmo apraiškų, šalia bažnytinio pagrindžio ir hipių subkultūros neišvengiamai susiduria su unikaliu reiškinium – ne mažiau kaip keletą tūkstančių dalyvių telkusių etnokultūriniu judėjimu, veikusiu sistemos paribiuose arba užribiuose. Pačių dalyvių liudijimais, tai buvo itin reikšminga terpė, formavusi alternatyvią pasaulėžiūrą ir nesisteminį solidarumą (žr., pvz., Patackas 2011; Prapiestis 2012). Šio judėjimo ypatingą vaidmenį formuojant antisovietinę nuostatą ir kuriant nesisteminius socialinius tinklus pabrėžia ir tie, kuriems teko šį judėjimą stebėti šiek tiek iš toliau (žr., pvz., M. Martinaičio, V. Landsbergio, B. Genzelio, R. Ozolo atsiminimus). Tinklų

* Straipsnis parengtas įgyvendinant projektą „Nematoma sovietmečio Lietuvos visuomenė: neformaliųjų sisteminių ir nesisteminių tinklų skirties peržiūra (Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-02-053)“. Mokslinis tyrimas finansuojamas Europos socialinio fondo lėšomis pagal visuotinės dotacijos priemonę.

analizės metodai atskleidė, kad būtent šio judėjimo suformuotoje terpėje XX a. 9 dešimtmečio pabaigoje gimė žaliųjų ir paminklosaugos judėjimai ir susidarė prielaidos įsikurti Sąjūdžiui (Kavaliauskaitė, Ramonaitė 2011).

Tačiau šis fenomenas Lietuvos istorikų iki šiol praktiškai netyrinėtas ir nepažintas kaip antisisteminis judėjimas arba bent jau nonkonformistinė terpė (išimtimi galima laikyti nebent Aurimo Šukio daktaro disertaciją (žr. Šukys 2012) bei antropologų darbus: žr. Anglickienė 2003; Čiubrinskas 2000; Čiubrinskas 2001; Ramanauskaitė 2004). Kai kurių istorikų darbuose užsimenama, kad XX a. 7 dešimtmetyje kilęs etnokultūrinis sąjūdis yra viena iš trijų svarbiausių nonkonformistinių kryptių (Aleksandravičius, Žukas 2002; Streikus 2011). Tačiau čia pat jo vaidmeniu abejojama, argumentuojant tuo, kad etninė kultūra negalėjo būti pasipriešinimo režimui šaltinis, nes pati sovietų valdžia nuo Nikitos Chruščiovo laikų skatino liaudies kultūrą siekdama pritaikyti liaudies tradicijas sovietinės indoktrinacijos tikslams (Streikus 2003; Putinaitė 2007; Olson 2004).

Ar iš tiesų etnokultūrinis judėjimas buvo alternatyva sovietinei visuomenei ir kuria prasme? Akademinėje plotmėje ši klausimą sunku nagrinėti dėl kelių priežasčių. Pirmiausia lietuviškojoje istoriografijoje išgalėjusi pasipriešinimo – prisitaikymo – kolaboravimo perskyra (žr., pvz., Girnius 1996; Klumbys 2009 ir kt.) neleidžia vertinti šio judėjimo kaip antisisteminio ar netgi nesisteminio, nes pasipriešinimu laikomi tik tokie veiksmai, kuriais buvo atvirai priešinamasi režimui, o šio judėjimo specifinis bruožas buvo sąmoningas vengimas demonstruoti rezistenciją. Taigi norint suprasti ir įvertinti šio fenomeno reikšmę, reikalingi kitokie konceptualiniai įrankiai. Antra, analizuojant šį judėjimą daugiausia tenka remtis liudininkų atsiminimais, kurie istorikų dažnai nelaikomi pakankamai patikimu šaltiniu.

Šiame straipsnyje siekiama apibrėžti „nematomos“ alternatyvos sąvoką, pagrindžiant, kuo tokia alternatyva buvo reikšminga kaip režimo legitimumo pagrindus griauianti ir potencialiai opozicinę terpę formuojanti jėga, ir atskleisti, ar etnokultūrinis judėjimas sovietmečio Lietuvoje iš tiesų buvo alternatyva sistemai. Pirmoje straipsnio dalyje bus konceptualizuojama nematomosios alternatyvos sąvoka, antroje dalyje pristatomas XX a. 7 dešimtmečio pabaigoje susiformavęs etnokultūrinis judėjimas, trečioje dalyje analizuojami šio judėjimo alternatyvumo bruožai, o ketvirtojoje atskleidžiamos jo taikytos veikimo taktikos.

Straipsnyje daugiausia remiamasi autorių atliktais gelminiais interviu su judėjimo lyderiais ir aktyvistais (iš viso atlikta 37 interviu), taip pat žurnale „Liaudies kultūra“, „Naujasis Židinys. Aidai“ ir kitur publikuotais dalyvių atsiminimais. Kaip reikšminga papildoma medžiaga panaudojami KGB dokumentai, tačiau jie nelaikomi svarbiausiu judėjimo mastą ir alternatyvumą pagrindžiančiu įrodymu dėl kelių priežasčių. Pirma, remtis KGB medžiaga norint atskleisti šio judėjimo mastą sudėtinga dėl to, kad dauguma su šiuo judėjimu susijusių KGB

bylų buvo sunaikintos. Antroji, konceptualiai svarbesnė, priežastis yra ta, kad (kaip vėliau bus parodyta) pati šio judėjimo sėkmės prielaida buvo sugebėjimas klaidinti režimo institucijas, „pasislėpti“ arba fiziškai, arba maskuojantis oficialiai leidžiama veikla. Todėl KGB dokumentuose ši veikla atsispindi tik tiek, kiek ši taktika nebuvo pakankamai sėkminga.

Nematomoji alternatyva (post)totalitariniame režime

Lietuvos istoriografijoje, kalbant apie sovietmetį, dažniausiai vis dar operuojama pasipriešinimo – kolaboravimo sąvokomis. Tai turi prasmę kalbant apie pokario kovas, pirmąjį LTSR dešimtmetį, tačiau vargiai tinka analizuojant vėlyvąjį sovietmetį. Pasipriešinimo – prisitaikymo – kolaboravimo klasifikacija daro prielaidą, kad visi žmonės sovietmečiu viduje buvo prieš sovietinį režimą, skyrėsi tik jų elgesio formos: vieni drįso stoti į atvirą kovą, kiti nedrįso, todėl prisitaikė, o kiti kolaboravo siekdami sau naudos. Toks suvokimas gerokai supaprastina ir savotiškai iškreipia realybės supratimą, ypač kai kalbame apie kartą, suaugusią jau sovietinėje Lietuvoje (o ką jau kalbėti apie Rusiją, kurioje vėlyvučiu sovietmečiu praktiškai jau nebuvo žmonių, gyvenusių kitokio režimo sąlygomis).

Aleksejus Yurchakas (Yurchak 2006) ir kiti postrevizionistinės sovietologijos paradigmos atstovai taikliai pažymi, kad sovietmečiu daugelis žmonių tiesiog gyveno toje sistemoje, buvo suaugę su ja ir mąstė pagal sistemos suformuotą diskursą ir paprasčiausiai nekilo klausimas nei apie pasipriešinimą, nei apie prisitaikymą. Tam, kad kiltų klausimas, ar priešintis, ar prisitaikyti, pirmiausia turi suvokti sistemą kaip išorinę, svetimą tau. Turi egzistuoti koks nors alternatyvus diskursas, kurio rėmuose galėtume mąstyti apie savo santykį su sistema. Tad maždaug nuo 7–8 dešimtmečio pagrindiniu klausimu tapo ne kova su režimu, o kova dėl „žmonių protų“.

Šioje kovoje disidentinė taktika – atvirai mesti iššūkį režimui – iš principo negalėjo būti veiksminga, nes atviras kalbėjimas arba veikimas prieš sistemą galėjo būti arba tik vienkartinis, arba plėtojamas to paties sovietinio diskurso rėmuose (paradoksalu, tačiau tai buvo būdinga ne tik vidinei opozicijai Komunistų partijoje, bet ir tikriesiems disidentams, ypač Rusijoje (žr., pvz., Oushakine 2001). Vienintelis realiai įmanomas ilgalaikio veikimo būdas, leidžiantis formuoti alternatyvų pasaulėvaizdį, buvo veikti nematomi – taip, kad liktum režimo nepastebėtas ir nesunaikintas. Tačiau ar ir kaip tai buvo įmanoma?

Vienas pagrindinių būdų bandyti kurti alternatyvą (post)totalitariniam režimui, susilaukiantis ir daugiausia istorikų dėmesio, buvo pagrindinė veikla, būtent fiziškai slepiantis nuo režimo akių. Kartais tai buvo „pogrindis“ tikraja šio žodžio prasme (pvz., po žeme įrengtos savilaidos spaustuvės ar leidinių slėptuvės), kartais tiesiog privati erdvė – susitikimai privačiuose butuose ar namuose.

Šios taktikos esmė yra veikti slapta, traukiantis į tokias erdves, kur būtų kuo sunkiau pasiekiamas režimo struktūrų.

Kita taktika, daug mažiau tyrinėta ir iki šiol beveik nekonceptualizuota, – tai atvira veikla, tačiau maskuojančiomis, kamufliažinėmis taktikomis klaidinant režimo institucijas. Apie tokių taktikų naudojimą leninistinio režimo sąlygomis (konkrečiai Estijoje) rašo Hankas Johnstonas ir Carol Mueller, įvardijantys jas „į akis nekrinantčiomis“ pasipriešinimo praktikomis (angl. *unobtrusive practices of contention*). Anot jų, nors (post)totalitariniuose režimuose valstybė buvo praktiškai monopolizavusi visuomeninių organizacijų veiklą, kai kurios iš jų tapdavo oficialia priedanga rinktis nonkonformistinės nuostatos žmonėms ir užsiimti veikla, pranokstančia režimo leistinas ribas. Čekijoje tokia terpe tapo teatras, Estijoje – chorų draugijos, bičių augintojų klubai, anglų kalbos būreliai (Johnston, Mueller 2001).

Tokiose vietose, anot Franceskos Pollettos, formavosi „laisvės erdvės“, kuriose galėjo atsirasti ir išlikti alternatyvus diskursas, kontrahegemoninės idėjos ir tapatybės, alternatyvi režimo propaguojamai pasaulėžiūra (Polletta 1999). Tokios terpės, nors nėra tiesiogiai oponuojančios režimui, lengvai gali tapti dirva revoliucijai, nes jose atsiranda institucinių atramų struktūrą ardančiam kultūriniam iššūkiui. Tačiau tokias organizacijas atpažinti įprastiniais metodais nėra lengva, nes esminė išlikimo ir sėkmingo funkcionavimo sąlyga – gebėjimas išlikti nematomiems. Praktiškai vienintelis būdas istoriškai identifikuoti tokias laisvės erdves, jei jos nebuvo aptiktos pačių režimo struktūrų, yra dalyvių liudijimai.

Šiame straipsnyje siekiama ištirti, ar etnokultūrinis judėjimas Lietuvoje buvo ta terpė, kurioje formavosi alternatyva sovietinei ideologinei sistemai. Pagrindinis tai leidžiantis nustatyti kriterijus būtų įrodymai buvus (tuometinį) intersubjektyvų dalyvių atsiribojimą nuo sovietinės sistemos, šiam sociumui bendrą vertybinę pasaulėžiūrinę sistemą, netinkamą arba prieštaraujančią dominuojančiai. Svarbus papildomas kriterijus būtų režimo vykdomi persekiojimai ir pastangos sustabdyti tokią veiklą.

Etnokultūrinio judėjimo kontūrai

Etnokultūrinio sąjūdžio Lietuvoje įvardijama XX a. 7 dešimtmetyje susiformavusi (sub)kultūrinė bendrija, apėmusi kraštotyrinį ramuvos judėjimą, žygeivius ir folkloro klubus bei ansamblius (žr., pvz., Ramanauskaitė 2004). Jo pradžia galima laikyti neformalius tarpusavio ryšius, pradėjusius megztis tarp žygeivių klubų ir Norberto Vėliaus ir Vacio Miliaus pradėtų organizuoti kompleksinių kraštotyrinių ekspedicijų, sutraukdavusių šimtus dalyvių¹. Dviem pagrindinė-

¹ Interviu su Jonu Trinkūnu, Vilnius, 2011 m. vasario 8 d.

mis etnokultūrinio judėjimo atšakomis galima laikyti žygeivius ir kraštotyrimininkus, kiek vėliau susiformavo trečioji atšaka – folklorinis judėjimas.

Visos šios atšakos turėjo savo sovietinius „antrininkus“ – turistų klubus, sovietines kraštotyros draugijas bei dainų ir šokių ansamblius. Dėl šios priežasties gana sudėtinga apibrėžti šį „iš apačios“ susiformavusį judėjimą. Būtent tam tikras išorinis panašumas į sovietines organizacijas arba jų pasitelkimas kaip priedangos savo veiklai, kaip vėliau matysime, buvo viena iš svarbiausių šio judėjimo taktikų ir sėkmės veiksnių. Tačiau tuo pat metu buvo dedamos specialios pastangos atsiriboti nuo šių sovietinių „antrininkų“ pasivadinant savo sukurtoomis žygeivių, ramuviečių sąvokomis.

Žygeivių judėjimą sudarė platus neformaliais ryšiais susietų bendraminčių ir bendražygių tinklas. Jie organizuodavo bendras veiklas: žygius, ekspedicijas, kalendorines šventes, įvairias pilietines akcijas. Materialinė judėjimo atrama buvo miestų ir aukštųjų mokyklų turistų klubai, iš kurių buvo galima gauti patalpas, turistinę įrangą, oficialius leidimus kelionėms. Tačiau didelė dalis judėjimo dalyvių šiems klubams nepriklausė ir dalyvavo tik neformaliose veiklose. Savo veiklą žygeiviai pradėjo aktyviai koordinuoti ir institucionalizuoti maždaug 1966–1968 m. Pavyzdžiui, 1966 m. Vinco Kavaliausko iniciatyva Punios šile buvo slapta pasirašyta garsioji Punios sutartis, kurios pasirašyti buvo pakviesti svarbiausi žygeivių vadai iš Kauno, Vilniaus ir kitų miestų.

Kraštotyriminkų sąjūdis, prasidėjęs N. Vėliaus iniciuotomis kompleksinėmis ekspedicijomis, savotiškai institucionalizavosi 1969 m. įkūrus Vilniaus miesto kraštotyriminkų „Ramuvą“, bandžiusią leisti leidinuką, pradėjusią organizuoti masines Rasos šventes Kernavėje. Ją 1971 m. uždraudus, liko veikti Vilniaus universiteto „Ramuva“, toliau organizavusi kompleksines ekspedicijas, rengdavusi paskaitas, vakarones². Aktyvūs buvo Kauno kraštotyriminkai, nors J. Eitminavičiūtei ir buvo sukliudyta įsteigti analogišką „Ramuvos“ klubą Kaune. Jie veikė glausdamiesi prie Kauno skyr. Paminklų apsaugos ir Kraštotyros draugijos ir kitur (Eitminavičiūtė-Dručienė 2014).

Iš kraštotyriminkų ekspedicijų dalyvių vėliau išaugo folkloro judėjimas – ėmė kurtis etnografiniai ansambliai kaimuose, folkloro ansambliai ir klubai miestuose. Nors folkloro ansambliai savo repertuaru, stilistika, drabužiais iš esmės skyrėsi nuo sovietinių dainų ir šokių liaudies ansamblių ir su jais neturėjo jokių sąsajų, tačiau ne visus folkloro ir etnografinius ansamblius būtų galima vadinti alternatyvaus etnokultūrinio judėjimo dalimi. Kai kurie jų, ypač kaimuose, buvo

² Interviu su Viktoru Dagiū, 2010 m. balandžio 27 d. Interviu su Jonu Trinkūnu, Vilnius, 2011 m. vasario 8 d.

„susisteminti“, kaip teigia pats etnokultūrinio judėjimo įkvėpėjas Jonas Trinkūnas, – „kanalizuoti į saviveiklą“³.

Labiausiai nesistemiški buvo Vilniuje ir Kaune veikę folkloro klubai, kurie nepretendavo į sceninį pasirodymą, todėl galėjo būti visiškai neprofesionalūs, neturėti formalių vadovų, priimti žmones, neturinčius specialių muzikinių įgūdžių. Vilniuje toks buvo vadinamasis Liaudies dainų klubas, į kurį susibūrė uždraustų Vilniaus „Ramuvos“ ir Vilniaus miesto žygeivių sekcijos nariai. Kaune tokia vieta tapo nuolat keitusiu pavadinimus ir veikimo vietą iš uždrausto KPI kraštotyros būrelio išsikūrus „muzikinis folklorinis būrelis prie LTSR liaudies buities muziejaus“, vėliau prisiglaudęs prie Fizinių techninių energetikos problemų instituto (FTEPI) ir kraštotyrinio „Tėviškės“ klubo.

Tarp žygeivių ir kraštotyrinio judėjimo vyko glaudus bendradarbiavimas, žmonių ir veiklų susipynimas, kurį pabrėžia abiejų judėjimų atstovai: „mes faktiškai su kraštotyrininkais, galima sakyti, buvom gal ne apsijungę, bet labai glaudžiai draugavom, [buvom] persipynę: ateidavo vieną kartą iš kraštotyrininkų kažkas į žygius, kažkas žygiuose dainuot mokindavo, grot mokindavo, o kitu atveju mes eidavom mokytis dainuot į kraštotyrininkų grupes.“⁴ Tarp šių dviejų judėjimo atšakų buvo savotiška simbiozė:

Ir būdavo taip – sakysim, ruošia kraštotyrininkai vakaronę. Į tą vakaronę kviečia žygeivius. Tie ateina į tą vakaronę, jie toje vakaronėje būna labai aktyvūs šokėjai. Dainuot kartais prastai dainuoja, pro šalį ten, bet sportiškai, šoka gerai. Toliau, gerai – žygeiviai daro savo kokio žygio užbaigimą. Kviečia kraštotyrininkus. Mes nueinam pas juos, padarom vakaronę. Žygio užbaigimas, pažiūrim skaidres, padarom vakaronę. Žygeiviai ruošia kokį poilsinį žygį. Skambina – Albinai, atvažiuok, mums reikia tavo armonikos žygy. (...) jiems patikdavo irgi pagauti tuos žaidimus, šokius, ratelius, dainas šitas dainuodavo. Ir Rasos šventę ruošiam, kviečiam ir tuos žygeivius. Žygeiviai ateina, padeda ir laužus sukraut – būdavo bendradarbiavimas toks.⁵

Tiesa, Vilniuje žygeiviai į kraštotyrininkus žiūrėdavo kaip į konformistiškesnius, mažiau linkusius konfliktuoti su sistema. Ilgametis UTK žygeivių lyderis Tadas Šidiškis, klausiamas apie žygeivių ryšius su VU „Ramuvos“ klubu, pasakojo: „Jūs tik nepykit, bet mes juos vadindavom „minkštučiukais švelnučiukais“, kartu pripažino, kad ryšiai tarp šių dviejų pakraipų buvo labai glaudūs: „Mūsų žmonės dalyvaudavo toje veikloje, kai kurie žmonės ir atėjo iš kraštotyros“ (Maturevičienė 2008: 67).

Atitinkamai neatskiriami ryšiai siejo kraštotyrininkų ir žygeivių judėjimą su folkloro klubais. Pavyzdžiui, Liaudies dainos klubas, veikęs prie Profsajungų

³ Interviu su Jonu Trinkūnu, Vilnius, 2011 m. vasario 8 d.

⁴ Interviu su Juozu Dapkevičium, 2014 m. birželio 13 d.

⁵ Interviu su Albinu Vaškevičium, Kaunas, 2014 m. sausio 22 d.

rūmų, buvo įkurtas iš uždraustos Vilniaus miesto ramuvos ir uždarytos Vilniaus turistų klubo žygeivių sekcijos⁶. Iš šio klubo kai kurie žmonės vėliau pasklido po besikuriančius kitus folkloro ansamblius. Kaune „Ažuolo“ klubas bendravo su iš kraštotyriminkų klubinės veiklos išaugusiu „Lenciūgėliu“, Žemės ūkio akademijos turistų klubas „Pilėnai“ – su „Goštautos“ ansambliu ir pan.

Visas tris judėjimo atšakas į vieną vietą suvedavo kartu organizuojamos bendros akcijos ir tradicinėmis tapusios šventės – Rasos, iš pradžių nuo 1967 m. organizuotos Kernavėje, vėliau maždaug dešimtyje skirtingų Lietuvos vietų, taip pat Ilgės (Vėlinės), švenčiamos kaskart kitoje vietoje ant pilkapių ir kitos. Dalyvių skaičiavimais, Rasos šventėse Kernavėje 1969–1970 m. dalyvavo daugiau negu tūkstantis žmonių, dauguma jų buvo žygeiviai ir kraštotyriminkai iš Vilniaus ir Kauno (Rasos... 2007: 79)⁷. Tikėtina, kad būtent geometrine progresija augantis pusiau legalių Rasų švenčių Kernavėje dalyvių skaičius tapo viena svarbiausių priešasčių imti persekioti šio judėjimo aktyvistus ir uždarinėti klubus⁸.

Judėjimo alternatyvumo požymiai

Ar iš tiesų etnokultūrinį judėjimą galima laikyti sovietinės visuomenės alternatyva? Kokie požymiai ir įrodymai tai patvirtintų? Ar etninės kultūros ir lietuviškojo tautiškumo propagavimas nėra, kaip teigia N. Putinaitė, viso labo sovietinės pasaulėžiūros atmaina ar geriausiu atveju pasipriešinimo staigiai modernizacijai išraiška (Putinaitė 2007)?

Pirmas požymis, leidžiantis spręsti apie šio judėjimo nesistemiškumą, buvo sąmoningas jo dalyvių atsiribojimas nuo panašia veikla užsiimančių sovietinių organizacijų ar valdžios inicijuojamų švenčių. Tuo tikslu buvo sugalvotas „žygeivių“ pavadinimas, leidžiantis atsiskirti nuo sovietinių turistų:

Nenorėjome būti turistais. (...) Galvojome, kaip pasivadint? Estai turėjo žodį „matkajate“ – keliautojai, tai aš iš įvairių pasiūlymų išrinkau keturis variantus: „keliūnas“, „keleivis“, „žygeivis“, „žygūnas“. Nuėjome pas Trinkūną kaip lituanistą, o jis pažiūrėjo ir sako: „žygeivis“. Taip apie kokius 1967 metus šis vardas ir atsirado (Rasos... 2007: 78–79).⁹

Valdžiai neleidžiant šiuo žodžiu oficialiai vadintis žygeiviškos pakraipos turistų klubams, jis prigijo kaip neformalus šio judėjimo saviidentifikacinis pavadinimas.

⁶Interviu su Rimantu Matuliu, 2010 m. balandžio 29 d. Interviu su Birute Burauskaite, 2014 m. rugsėjo 26 d.

⁷Interviu su Rimantu Matuliu.

⁸Interviu su Birute Burauskaite, 2014 m. rugsėjo 26 d.

⁹Interviu su Rimantu Matuliu.

Lygiai tokiomis pat tikslais kraštotyrininkų buvo sugalvotas žodis „ramuva“, kurį norėta išlaikyti kaip bendrinį žodį – ideologiško sovietinio atspalvio neturintį žodžio „klubas“ atitikmenį (sovietmečiu gyvavo, pvz., vadinamieji interklubai, su kuriais nenorėta kelti asociacijų). Kaip teigia vienas iš Vilniaus universiteto ramuvos pirmininkų Vladas Braziūnas, „[valdžiai] bandai aiškinti, kad čia nekaltas žodis, bet jį išlaikyti buvo tas dvasios išlaikymas.“¹⁰

Dėl tos pačios priežasties buvo sugalvotas ir Rasų šventės pavadinimas – siekta atsiriboti nuo sovietinių Joninių, kurios buvo legalizuotos nuo 1957 m. (Streikus 2006), o vėliau tapo „Tarybinio jaunimo diena“. Kaip pasakoja vienas pagrindinių pirmųjų Rasų organizatorių Vacys Bagdonavičius:

O mes atgaiviname Rasos šventę, Joninės buvo tik tarp kitko, taip net ir nevadinom. (...) Besigilinant į tradicijas, į pačią esmę – pasaulėžiūrą, senasias apeigas tie pavadinimai ir išsilukšteno – Kupolinės, Rasa. (...) Ir pavadinimas, ir šventė prigijo, taip ir tevadindavom – Rasos šventė (Rasos... 2007: 70).

Žygeiviai, ramuviečiai, folkloro klubai ir ansambliai nuo savo sovietinių „antrininkų“ skyrėsi ne tik pavadinimu, bet ir veiklos pobūdžiu. Kitaip nei į sportinius laimėjimus orientuoti sovietiniai turistai, žygeivių kelionės buvo skirtos kraštui pažinti, kraštotyros medžiagai rinkti, piliakalniams, istoriniams paminklams, partizanų kapams tvarkyti ir pan. Kitaip nei sovietinės kraštotyros organizacijos, rinkusios medžiagą apie kolūkių kūrimosi istoriją ir pan., ramuviečiai rinko senąją tautosaką, mokėsi dainų iš senųjų liaudies dainininkų. 7 dešimtmečio pabaigoje pradėję kurtis folkloro ansambliai stengėsi pabrėžti folklorui būdingą spontaniškumą, improvizaciją, saviraiškos laisvę – kiekviena daina ar šokis autentiškoje aplinkoje buvo atliekami savitai, priklausomai nuo paties atlikėjo, autentiški tautiniai drabužiai buvo individualūs ir skirtingi. Tai iš esmės kontrastavo su sovietinę „liaudiškumo“ sampratą įkūnijančiais šabloniškais liaudies dainų ir šokių ansambliais su vienodais stilizuotais rūbais, dirbtinėmis kasomis, harmonizuotomis dainomis, Maskvoje parengtų choreografų sukurtais šokiais (plačiau apie sovietinės liaudies kultūros ir etnokultūros skirtumus žr. Petruškaitė 2014).

Kitas akivaizdus etnokultūrinio judėjimo nesistemiškumo įrodymas – pernelyg didelis KGB dėmesys ir įvairūs bandymai varžyti šio judėjimo veiklą. Tai, kad režimas pats vertino šį judėjimą kaip nesisteminį ir stengėsi jį sunaikinti, liudija įvairūs KGB dokumentai. Pavyzdžiui, KGB generolas G. Vaigauskas savo mokojoje knygelėje perspėja: „Nuo 7-o dešimtmečio vidurio iki pastarųjų metų KGB susiduria su klerikalų ir nacionalistų bandymais ideologiškai veikti jaunimą ir inteligentiją, įsiskverbiant į kraštotyros ir turistines draugijas (klubus, sekcijas)“ (Vaigauskas 1992[1986]). 1982 m. LSSR KGB agentūrinių operatyvinių

¹⁰Interviu su Vladu Braziūnu, 2010 m. lapkričio 5 d.

priemonių plane kovai su ideologine diversija tarp inteligentijos konstatuojamos tos pačios grėsmės:

Klerikaliniai nacionalistiniai elementai respublikoje vis smarkiau puola kūrybinės, pedagoginės ir mokslinės inteligentijos atstovus, aktyviai dalyvaujantįs internacionaliniame ir ateistiniame darbo žmonių auklėjime. Pastebimos jų pastangos įsiskverbti į saviveiklines organizacijas ir draugijas, daugiausia vienijančias inteligentijos ir jaunimo atstovus (kraštotyros, turizmo ir etnografinės draugijos, blaivininkų klubas ir t.t.), siekiant jas panaudoti kaip legalią priedangą nacionalistinei veiklai vykdyti (Bagušauskas, Streikus 2005: 417).

Plane įvardytos konkrečios organizacijos, į kurias reikia nukreipti kontržvalgybinį darbą: „draugijoje „Tėviškė“, respublikos Profsajungų rūmų klube „Liaudies daina“, sekcijoje „Žygeiviai“ ir t.t.“ (Bagušauskas, Streikus 2005: 425–426).

Judėjimo lyderiai, būrelių vadovai nuolat jautė KGB persekiojimą ir spaudimą – buvo kviečiami į tardymus, metami iš darbo, gaudavo įvairių grasinimų, patirdavo psichologinį spaudimą. Dažniausiai būrelio veikla tiesiog buvo uždraudžiama arba iš jo atimamos patalpos¹¹. Siekiant sukliudyti Rasos šventes Kernavėje, būdavo pašalinami autobusų maršrutai, rajone paskelbiama „snukio ir nagų liga“ ir pan.¹² Tokios pat priemonės buvo naudojamos ir prieš religinius susibūrimus, pavyzdžiui, siekiant sutrukdyti žmonėms vykti į Šiluvos atlaidus (Streikus 2006).

Kodėl etnokultūrinio judėjimo veikla buvo persekiojama tuo pat metu, kai liaudies kultūra ir turizmas buvo režimo skatinami ir remiami? Sprendžiant iš pačių KGB dokumentų, visų pirma buvo bijomasi masinį pobūdį igaunancio „iš apačios“ organizuojamo veiksmo. Kaip knygelėje apie *Lietuvių nacionalistų kenkėjišką veiklą* rašo generolas Vaigauskas: „Renginiai (net respublikos mastu) vyko nesuderinus su aukštesnėmis instancijomis. Pirmiausia kalba eina apie Rasos šventes Kernavėje, „saulėgražos šventes“ (pagoniškas kultas) ir kt. Jose dalyvau-davo šimtai žmonių“ (Vaigauskas 1992[1986]: 80).

Kitas režimo susirūpinimą kėlęs šio judėjimo bruožas buvo ideologinės propagandos neatitinkančios arba netgi ją demaskuojančios savišvietos organizavimas. Cituojant tą pačią generolo Vaigausko knygelę: „Dabartiniu metu KGB organai tiria eilę nacionalistiškai nusiteikusių asmenų, kurie toliau bando veikti jaunimą per kraštotyros ir turistinius klubus. Jų tikslas – nukreipti kraštotyryninkų ir turistų dėmesį Lietuvos istorijos tyrimui, kurią tarsi iškraipo tarybiniai istorikai [pažymėta mūsų – A.R. ir R.K.]“ (Vaigauskas 1992[1986]: 80).

¹¹ Interviu su Birute Burauskaite, 2014 m. rugsėjo 26 d.; su Rimantu Matuliu, 2010 m. balandžio 29 d., su Albinu Vaškevičiumi, Kaunas, 2014 m. sausio 22 d., su Rimantu Matuliu, 2010 m. balandžio 29 d. ir kt. Taip pat žr. Mačiekus 2009; Eitminavičiūtė-Dručienė 2014.

¹² Interviu su Antanu Gudeliu, 2010 m. lapkričio 7 d.

Žygeiviai, kurių pagrindinis šūkis buvo „nė vieno žygio be tikslo“, žygius po Lietuvą išnaudojo susipažinti su oficialiai neskelbiama istorija. Paprastai savaitgalio žygių dalyviai buvo įpareigojami pasiruošti papasakoti visiems apie maršrute esančius istorinius objektus¹³. Tad buvo skaitoma sunkiai prieinama literatūra iš tarpukario ar spec. fondų, saugomi įvairiais būdais gauti slapsti kariniai žemėlapiai, istorinių paminklų registrai, tarpukariu skautų išleisti vietovių aprašymai¹⁴. Kaip teigia A. Patackas, žygeiviška veikla buvo tarsi „universitetas ant kojų“¹⁵. Panašiai veikė ir kraštotyrininkų klubai, dažniausiai organizuodavę ne žygius pėsčiomis, bet ekskursijas autobusu – ne tik po Lietuvą, bet ir po Karaliaučiaus kraštą (Kaliningrado sritį) ir kt.

Kai kuriuose klubuose buvo galima gauti pagrindinės literatūros, nes dalis etnokultūrinio sąjūdžio dalyvių buvo aktyvūs pagrindžio veikėjai, savilaidos leidinių leidėjai ir platintojai. Pavyzdžiui, vienas iš kraštotyrinių ekspedicijų pradininkų Vacys Milius rašė pagrindinei „Aušrai“ ir „Alma Mater“, viena iš Dainos klubo įkūrėjų B. Burauskaitė prisidėjo prie „Laisvės šauklio“, „Perspektyvų“ ir kitų pagrindžio leidinių leidimo ir platinimo, Algirdas Patackas ir Juozas Prapiestis leido „Pastogę“, rašė kitiems leidiniams (žr. Ruzgas 2010). To paties Liaudies dainos klubo nariai Gediminas Jakubčionis ir Alfonsas Vinclovas užsiiminėjo pagrindine knygų leidyba. Su Kauno kraštotyrininkais veikė gydytojas Povilas Butkevičius, jo duktė Ramunė Butkevičiūtė-Jurkuvienė prisidėjo prie „Rūpintojėlio“ leidybos, Katalikų Bažnyčios kronikos platinimo ir kt. Judėjimo veikloje dalyvavo ir už disidentinę veiklą teisti Vidmantas Povilionis, Šarūnas Žukauskas, Vytenis Andriukaitis, Petras Cidzikas. Su šiuo judėjimu taip pat glaudžiai bendravo garsūs tarpukario inteligentai: Juozas Keliuotis, Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, Antanas Poška ir kt.

Be abejo, pagrindinė spauda nebuvo platinama atvirai, anaiptol ne visi klubo dalyviai žinojo apie pagrindinę bendražygių veiklą, tačiau aktyvių pagrindžio veikėjų dalyvavimas klube padėjo formuoti pasaulėžiūriniam orientyram, prieštaraujantiems režimo kuriamam ir visuomenėje dominuojančiam pasaulėvaizdžiui. Kaip teigia vienas pagrindinių KPI žygeivių klubo „Ažuolas“ lyderių J. Dapkevičius, pats dalyvavęs slaptėsiuose pagrindžio būreliuose: „Pirmiausiai mes turėjom aiškų supratimą, kas tai yra sovietinė sistema, labai aiškų supratimą. (...) taip paruošti mes eidavome ir šnekėdavome studentams.“¹⁶

Kaip pasakoja Vilniaus Liaudies dainos klubo narys Alfonsas Vinclovas, visa ši terpė buvo itin reikšminga tiems, kurie šeimoje jautė tam tikrą atotrūkį nuo

¹³ Interviu su Saulium Pikšriu, 2010 m. liepos 1 d.; su Rimantu Matuliu, 2010 m. balandžio 29 d. ir kt.

¹⁴ Interviu su Juozu Dapkevičium, 2014 m. birželio 13 d.

¹⁵ Interviu su A. Patacku, 2010 m. gegužės 11 d.

¹⁶ Interviu su Juozu Dapkevičium, 2014 m. birželio 13 d.

sovietinės sistemos, tačiau neturėjo suformuoto pakankamai aiškaus sovietinio režimo visumos vaizdo. Būtent etnokultūrinis judėjimas leido suformuoti aiškia antisistemine nuostata:

Aš, aišku, pirmiausiai sprendžiu apie save, bet aš manau, tokių kaip aš buvo iš tikrųjų labai daug. Sakykim, mane auklėjo iš tikrųjų sovietinė mokykla ir aš prieš baigdamas tą mokyklą tai beveik šventai tikėjau, jog gyvenu pačioje geriausioje valstybėje ir jeigu ta valstybė nepersekiotų tikėjimo, tai iš viso čia būtų tobulas dalykas. Ir paskui bandau atsekti, kaip griuvo tie visi mano įsivaizdavimai, tos iliuzijos visos ir kaip pamažu, žingsnis po žingsnio po truputį prasivėrė akys. (...) Tai atėjęs aš į tą klubą [Liaudies dainų klubą – *aut. past.*], aš pamačiau iš tikrųjų kitokius žmones ir kitokį gyvenimą, kitokias žinias, kitokią visą informaciją. Ir jau tai buvo neatsitiktiniai, žinot, kaip paauglystėje arba iki to laiko, kažkokie atskiri dalykai – čia truputį pokario, čia truputį turgaus aikščių, truputį miško, truputį čia Rainių kažkas, tokio bendro vaizdo nėra. O tenai buvo gana kryptingai dirbama kraštotyros, istorijos srityje. Ten galėjai klausti bet ko, bet ką, ir gauti visą informaciją – ir knygų, ir [visko].¹⁷

Dar vienas etnokultūrinio judėjimo bruožas, kuris nėra minimas KGB dokumentuose, tačiau kurį pabrėžia dauguma šio judėjimo dalyvių, yra stipriai propaguojama blaivybės nuostata. Tuo šis judėjimas skyrėsi nuo kitos panašiu laikotarpiu susiformavusios nesisteminės jaunimo subkultūros – hipių. Ne vieno judėjimo dalyvių teigimu, tai, kad etnokultūrinio judėjimo šventėse nebuvo vartojamas alkoholis, ypač trikdė KGB ir kėlė jiems įtarimą. Minimi netgi atvejai, kai valdžios institucijos bandė vežti ir nemokamai dalinti alkoholį per Rasos šventę Kernavėje, – šitaip stengėsi ją sutrikdyti.

Tuo metu, kai vėlyvuju sovietmečiu visuomenę, istoriko Tomo Vaisetos žodžiais, užvaldė nuobodulio būseną – apatija, beprasmybė, abejingumas, skeptiškumas, ignoravimas, ironija (Vaiseta 2014), o kartu su tuo alkoholizmas, bevartybiškumas ir moralinė degradacija, etnokultūrinis judėjimas, kaip ir bažnytinis pagrindis, sudarė ryškų kontrastą. Čia buvo formuojamos alternatyvios dominuojančioms socialinės normos, kurias ypač aiškiai formulavo žygeiviai (šios normos buvo suformuluotos 1966 m. pasirašytoje Punios sutartyje):

Pirmiausia, žygis turi būti padorus. Žygyje negeriama, nevalkataujama, nechuliganavojama. (...) Yra padorumo ir blaivumo, blaivybės idėjos. (...) Jeigu tokia idėja laikosi, reiškia, yra, ant ko galima atsiremti ir atsistot.¹⁸

Pavyzdžiui, vienas iš tokių [žygeivių, – *aut. past.*] priesakų – trys N: negerti, nerūkyti, nesikeikti rusiškais žodžiais.¹⁹

¹⁷ Interviu su Alfonsu Vinclovu, 2010 m. liepos 18 d.

¹⁸ Interviu su Juozu Dapkevičium, 2001 m. vasario 5 d.

¹⁹ Interviu su Bronium Mažyliu, Panevėžys, 2014 m. balandžio 30.

Šį stulbinamą kontrastą įprastinei sovietinei realybei ypač ryškiai pajusdavo žmonės, pirmą kartą sudalyvavę etnokultūrinio judėjimo rengiamose šventėse:

Pakliuvau į pirmą Rasos šventę. Toj Rasos šventėj nustembu, visą naktį, skaitykim, dvylika valandų dainos, šokiai, žaidimai, rateliai, apeigos įvairios, viskas. Ir be sustojimo. Po tos šventės grįžti, tai atrodo kaip pabuvęs kažkur kitoj planetoj. Ir nieko, niekur tos sovietinės sistemos, nieko iš sovietinės sistemos. Visai kaip į kitą planetą pakliuęs.²⁰

Atsitiktinai pakliuvom į „Ažuolą“ – tikrų žygeivių bendriją. Tai buvo perversmas mūsų gyvenime. Prisimenu, kaip nustebome, kai pirmą kartą nuvykome į ažuoliečių renginį – Naujų metų sutikimą Gražutės girioje. Pusšimtis žmonių, visi šoka liaudies šokius, dainuoja liaudies dainas, niekas negeria ir visi linksmi.²¹

Visi šie įvairių etnokultūrinio judėjimo atšakų dalyvių liudijimai leidžia teigti, kad šis judėjimas formavo alternatyvią bendruomenę, kuri sąmoningai siekė atsiriboti nuo oficialiosios „iš viršaus“ kuriamos sovietinės visuomenės, kūrė savo vertybinį kodeksą ir pasaulėžiūrą ir šitaip stengėsi ištrūkti iš sovietinio diskurso monopolio. Tai jokiū būdu nereiškia, kad šis judėjimas buvo rezistencinis. Lygiai kaip ir katalikiškasis pagrindis (išskyrus atvirai disidentinio Katalikų teisių gynimo komiteto veiklą ir tam tikra prasme Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos leidybą), etnokultūrinis judėjimas neturėjo tikslo ir pretenzijos sugriauti režimą. Kaip teigia ir patys judėjimo dalyviai, jų tikslas buvo susikurti terpę, kuri būtų atsvara jų netenkinusiai sovietinei realybei.

„Nematomos“ veikimo taktikos

Etnokultūrinio judėjimo „aukso amžiumi“ galima laikyti 1968–1972 m., kada per kelerius metus buvo suorganizuota ypač daug išpūdingo masto nelegalių ar pusiau legalių renginių ir akcijų, tokių kaip akcija Perlojoje prie Vytauto Didžiojo paminklo 1967 m., pilkapių supylimas melioracijai pasmerktoje lakūno Stepono Dariaus tėviškėje 1968 m., Rasų šventimas Kernavėje 1967–1971 m., žygiai į lietuvių salas Baltarusijoje ir kt. (Šidiškis 2008; Eitminavičiūtė-Dručienė 2014). Po Kalantos įvykių 1972 m. ir vadinamosios „kraštotyryninkų bylos“ 1973 m., kada buvo suimti šio judėjimo dalyviai Šarūnas Žukauskas ir Vidmantas Povilionis, šio judėjimo veikla pradėta aktyviai varžyti, lyderiai imti persekioti. Tačiau judėjimo mastas nesumažėjo, tik įgavo kiek kitas formas, pradėjo taikyti įvairesnes ir labiau maskuojamas veikimo taktikas, keltis į privatesnes erdves. Sąjūdžio išvakarėse dalis šio judėjimo transformavosi į žaliųjų ir paminklosaugos sąjūdį (žr. Kavaliauskaitė 2011).

²⁰ Interviu su Albinu Vaškevičium, Kaunas, 2014 m. sausio 22 d.

²¹ Vytenio Almonaičio atsiminimai apie Saulių Gričių knygoje, žr. Vaitkutė 2005.

Kaip šiam judėjimui pavyko išsilaikyti iki pat režimo žlugimo, paaiškina pirmojoje dalyje minėtos dvi „nematomos alternatyvos“ veikimo taktikos – slaptas veikimas ir maskuojamasis veikimas. Savo veiklai ir joje dalyvaujantiems žmonėms paslėpti etnokultūrinis judėjimas naudojo tuos pačius būdus, kaip ir katalikiškojo pagrindžio dalyviai. Viena svarbiausių buvo nežinojimas vienas kito pavardžių. Dažniausiai asmenys, perdėtai besidomintys aplinkinių gyvenimo detalėmis ar tiesiog asmenine informacija, buvo traktuojami kaip sąmoningai ar nesąmoningai pavojingi veikėjai²². „Tas, kuris domisi pavarde, tai jis jau gali būti KGB darbuotojas. O kitas dalykas, tas nežinojimas pavardžių, tai jei tave suims KGB, tai tu paprasčiausiai nieko neišduosi.“²³

Kitas svarbus principas, ypač vėlyvuju judėjimo tarpsniu, buvo sąmoningas vadų ir lyderių slėpimas:

Be to, dar toks vienas dalykas, mes nesakydavom, kas yra vadas, kad oficialiai neprisikabintų.²⁴

KGB negali atsekti mūsų vadovo, nes jie daugiausia taip žiūri, kas vadovas. Vadovą iš karto KGB tampo tampo, kol jį palaužia morališkai, sužlugdo ir tokiu būdu vadovą palaužę, gali suardyti visą kolektyvą. (...) jie centrinius žmones labai medžioja, kad tikslai surastų tuos centrinius. Ir mes darydavom, kad tų centrinių nesuprastų.²⁵

Pagrindinis judėjimo organizacinis veikimo principas buvo tinklaveika tarp judėjimo „mazgų“ – savotiškų „ryšinių“, kurie turėdavo savo grupę žmonių, kuriais galėjo pasitikėti ir operatyviai komunikuoti. Tokiu principu buvo organizuojami žygiai, slaptos šventės, įvairios staigios akcijos, kurių nespėdavo susekti režimo institucijos. Kaip pasakoja vienas žymiausių žygeivių vadų Juozas Dapkevičius, žygiai ir įvairios veiklos buvo organizuojamos maždaug taip:

pageidautina, kad visi žmonės atvažiuotų pažįstamais būriais. Aš atvažiuoju su savo būriu – 10, 15 ar 5 [žmonių]. Kitas atvažiuoja su savo būriu, trečias – mes sudarom konglomeratą įvairių būrių, kurie tarp savęs galbūt irgi dalinai yra pažįstami, gal kiti jau nepažįstami, bet mes jų kažkokius žmones pažįstam.²⁶

Kaip galima spręsti iš KGB turėtų duomenų, būtent tokios organizavimosi formos ypač bijojo režimo institucijos: jis [DOR objektas Urbonavičius] kalbėjo, kad kraštotyra „padės išplėsti nacionalinį judėjimą, sukurti didelę organizaciją be nario bilietų ir ženklų, be konkrečios struktūros, bet turinčios vieną idėją“ (Vaigauskas 1992[1986]: 79).

²² Interviu su Vidmantu Povilioniu, Vilnius, 2014 balandžio 15 d.

²³ Interviu su Albinu Vaškevičium, Kaunas, 2014 m. sausio 22 d.

²⁴ Interviu su Julium Beinortu, Panevėžys, 2014 m. balandžio 30.

²⁵ Interviu su Albinu Vaškevičium, Kaunas, 2014 m. sausio 22 d.

²⁶ Interviu su Juozu Dapkevičium, 2014 m. birželio 13 d.

Kai kurios etnokultūrinio judėjimo veiklos – žygiai ar šventės – buvo organizuojamos neformaliai ir slapta, neturint jokių leidimų, stengiantis pasislėpti nuo KGB akių. Tam buvo naudojamos įvairios taktikos, pavyzdžiui, iki paskutinės dienos nepaviešinti renginio vietos, netgi savo komandos nariams:

Sakysim, Rasos šventes kai ruošdavom, tai kažkur susirenkam grupelė tu pačių aktyviausių žmonių, taip iki dešimt žmonių, ar ten penki, toks skaičius. Ir sakom – ruošiamės jau Rasos šventę [švęsti], reikia surast vietą (...) Ir taip jis suranda tą vietą, viską apžiūri, dar kitą kartą ir atveža malkų mašiną ir mums jis nesako, kur ta vieta. Mūsų toks susitarimas – tu žinai. Tik paklausiam – radai vietą? Radau. Viskas, daugiau nereikia. Daugiau nieko nesakai, kur ta vieta, nieko. Ir lieka iki Rasos šventės maždaug viena savaitė, tai tada jis mums, tam branduoliui, pasako tą vietą. Toliau mes iki Rasos šventės likus vienai dienai, tik-tai tada, vienai parai maždaug, tik tai tada pranešam visiems savo [nariams].²⁷

Taip, tik tie, kas grupei vadovaudavo, tie žinodavo. Pasakyta, autobusų stotelė tokia, valanda tokia, ir viskas, susirenka grupelė ir važiuojam, o vadas jau veda, nieks neklausia, kur. O kad perduodi Kaunui ar kur nors, tai būdavo ten tokia knyga, piliakalnių sąrašas, tai buvo pasakyta: „bus nr. 345“.²⁸

Kitas veikimo būdas, atskiriantis etnokultūrinį judėjimą nuo katalikiškojo pogrindžio, buvo prisidengti oficialiai organizuojama arba leidžiama veikla. Pavyzdžiui, kaip pasakoja Panevėžio žygeivė A. Petrulienė, būdavo prisidengiama oficialiu turistų sąskrydžiu, kuriame atsiskirdavo turistų ir žygeivių veiklos:

buvo tokia kaip ir sovietinė etiketė, tai kažkoks jaunimo turizmo sąskrydis, ir po to sąskrydžio etikete tada susirenka pulkas visokių žmonių, ir ten varžybos, o ten tie žygeiviai, jau jie ten, kaip sakyt, išveda į kažkokį maršrutą ir jau tame maršrute jau kas norima, tas ir aplankoma.²⁹

Prisidengti oficialia organizacija buvo labai svarbi etnokultūrinio judėjimo taktika, leidusi „išlįsti iš pogrindžio“ ir pritraukti daugiau žmonių. Tačiau ši taktika, be abejo, turėjo ir svarbių trūkumų. Kad būrelio veikla nebūtų uždrausta, klubo vadovas turėjo imtis įvairių strategiškų gudrybių, kaip „apgauti“ režimo institucijas. Pavyzdžiui, kaip rašo iki pat režimo žlugimo išsilaikiusios VU kraštotyriminkų Ramuvos vadovas Venantas Mačiekus:

Svarstymų metu padarytuose pranešimuose, kaip ir visose sovietmečiu vėliau rašytose ataskaitose, šių eilučių autorius išryškindavo tai, ko oficialiai buvo reikalaujama iš kraštotyros, ir labai kukliai kalbėdavo apie tradicinės kultūros faktų rinkimą. (...) Ideologinei priedangai VUKR naudojo buvusius revoliucionierius pogrindininkus, sovietinius aktyvistus, juos retkarčiais pasikviesdavo į vakarones (Mačiekus 2009: 210).

²⁷ Interviu su Albinu Vaškevičium, Kaunas, 2014 m. sausio 22 d.

²⁸ Interviu su Bronium Mažyliu, Panevėžys, 2014 m. balandžio 30.

²⁹ Interviu su Alfreda Petruliene, Panevėžys, 2014 m. balandžio 30.

Tokio pobūdžio žaidimai kai kuriems kitiems klubams buvo nepriimtini ir jie būdavo gana greitai uždaromi. Pavyzdžiui, pogrindininkų Vytenio Andriukaičio ir gydytojo Povilo Butkevičiaus suorganizuoto muzikinio etnografinio būrelio prie Liaudies buities muziejaus Rumšiškėse veikla buvo sustabdyta, nes nepakluso Kaišiadorių rajono KGB reikalavimams dalyvauti sovietiniuose ritualuose ir programoje naudoti sovietinius įvaizdžius:

Po visų šitų švenčių ir pasibaigė mūsų šito būrelio gyvavimas. Nes iš Kaišiadorių KGB pareikalavo – „kodėl jūs nedainuojate pirmos vagos šventėje? Reikėjo įtraukti traktorius, kad būtų, ir ant traktoriaus atsistojus padainuoti kokią revoliucinę dainą.“ (...) Tai mes nutarėm, kad mes šito nedarysim. Kadangi pasakėm, kad šito nedarysim, tai buvo pasakyta, kad jūs būrelio nėra.³⁰

Nonkonformistiškų klubų lyderiai turėjo savitą strategiją, kaip išgyventi iš anksto žinant, kad klubas bus greitai uždarytas – sustabdę veiklą vienoje vietoje, dalyviai persimesdavo į kitą, iš anksto planuodami ir dairydami naujos įstaigos, kuri galėtų suteikti oficialų prieglobstį ir patalpas, arba tiesiog įsiliedami į kokią nors oficialią kraštotyrynę organizaciją ir pakeisdami jos klimatą:

Mes visą laiką vienoj vietoj būdami jau ieškom kitoj vietoj, nors čia dar nieko mums, nekliudo, bet mes jau turim kitą vietą, kad jeigu čia uždaro, tai mes labai operatyviai persimetam ten. Ir ten būdami jau ieškom kitą vietą. (...) Išsibarstys, o paskui surinkti sunku būna. Mes žinom, kad jeigu mus uždarys ir mes išsibarstysime, iš gatvės paskui nesurinksim visų. Nes mes vieni kitų adresų neturim. Ir nenorim žinot, kaip mes visus surinksim. Nesurinksim. O kitą vietą turim ir jau kitoj vietoj turim atsarginį įėjimą.³¹

Šią taikomą strategiją perprato ir KGB, tačiau užtrukdavo laiko, kol buvo nustatoma nauja būrelio rinkimosi terpė. Štai KGB Kauno miesto 1983 m. priemonių plane konstatuojama:

Įvykdytomis priemonėmis užkirstas kelias nacionalistams priešiškais tikslais panaudoti kraštotyros klubą „Tėviškė“. Kita vertus, gaunami agentūriniai – operatyviniai duomenys rodo, kad kai kurie nacionalistiniai elementai neatsisakė mėginimų panaudoti kraštotyra kaip legalią priedangą savo ideologiškai kenksmingai veiklai. Antai agento „Merkurijaus“ duomenimis, buvę nacionalistiškai nusiteikę aktyvesni asmenys iš minėto „Tėviškės“ klubo šiuo metu renkasi Kauno Mokytojų namuose, kur dalyvauja etnografinio ratelio veikloje (Bagušauskas, Streikus 2005: 429).

Judėjimo vadai buvo perpratę KGB veiklos principus, žinodavo jų veikimo ribas ir mėgindavo jomis pasinaudoti. Kaip pasakoja J. Dapkevičius, „Saugumo taktika irgi buvo tokia – jeigu prisikabinsi prie tokių dalykų, kurie yra pusiau

³⁰ Interviu su Albinu Vaškevičium, Kaunas, 2014 m. sausio 22 d.

³¹ Interviu su Albinu Vaškevičium, Kaunas, 2014 m. sausio 22 d.

leidžiami, pusiau ne arba labiau leidžiami, tai pasirodys šiek tiek gal nekvalifikuotas, išsišokęs. Ir jie ant tos ribos balansuodavo. Kada perlenki, tada jau gauni per galvą.“³² Buvo stengiamasi vengti tokių veiksmų ar žodžių, kurie galėtų tapti pretekstu susidoroti su judėjimo dalyviais: „visų garsių frazių, su tais žodžiais, kad čia aš „kovotojas už laisvę“ ar „kažką padarykim“ stengėsi visiškai vengti ir vieni kitus suprasti tiesiog iš elgsenos, be žodžių vieni kitus suprasti.“³³

Tokių strategijų taikymas kelia klausimą, ar etnokultūriniam judėjimui nebuvo būdinga ta pati yda, kaip ir visai sovietinei visuomenei – dviguba sąmonė (žr. Putinaitė 2007). Atlikti interviu, iš kurių gautus duomenis patvirtina ir KGB dokumentai, leidžia manyti, kad daugeliu atvejų šios taktikos buvo taikomos sąmoningai suvokiant jas kaip strateginę gudrybę, skirtą „išorei“, ir aiškiai atskiriant nuo vidinio diskurso, formuojančio dalyvių pasaulėžiūrą ir tapatybę.

Išvados

Šiame straipsnyje buvo keliamas klausimas, ar XX a. 7 dešimtmetyje susikūręs etnokultūrinis judėjimas buvo alternatyva sovietinei sistemai. Ar tai iš tiesų buvo erdvė, kurioje buvo formuojama dominuojančiam diskursui nepaklūstanti pasaulėžiūra ir nesovietinio žmogaus tapatybė? Kokie įrodymai tai galėtų patvirtinti?

Straipsnyje buvo apibrėžta „nematomosios“ alternatyvos samprata, leidžianti pranokti istoriografijoje įsigalėjusią pasipriešinimo–kolaboravimo perskyrą, ir aptartos tokių alternatyviųjų erdvių tyrinėjimo metodologinės problemos. Remiantis judėjimo dalyvių liudijimais ir KGB dokumentais, buvo atskleisti etnokultūrinio judėjimo alternatyvumo požymiai: organizavimasis „iš apačios“, saviidentifikacinis atsiribojimas nuo išoriškai panašių sovietinių organizacijų, atsisakymas dalyvauti ideologiniuose režimo ritualuose, alternatyvios pasaulėžiūros ir vertybinės sistemos ieškojimas. Judėjimo nesistemiškumą pagrindžia ir jam skirtas ypatingas KGB dėmesys.

Straipsnyje atskleista unikali „tinklinė“ judėjimo organizacinė forma ir veikimo taktikos, leidusios mobilizuoti palyginti daug žmonių imtis oficialiai neleidžiamų veiklų. Parodyta, kad judėjimas derino dvi skirtingas veikimo strategijas – slaptą (pogrindinę) veiklą ir apgaulingą, užmaskuotą veiklą prisidengiant oficialiomis, režimo leidžiamomis turistų ir kraštotyriminkų organizacijomis. Būtent sovietinio „liaudiškumo“ priedanga ir išorinis panašumas į režimo leidžiamas praktikas buvo etnokultūrinio judėjimo veiksmingumo ir ilgalaikiškumo priežastis. Paradoksas, tačiau kaip tik dėl šios savo naudotos maskuojamosios

³² Interviu su Juozu Dapkevičium, 2014 m. birželio 13 d.

³³ Interviu su Albinu Vaškevičium, Kaunas, 2014 m. sausio 22 d.

taktikos šis judėjimas iki šiol tebėra Lietuvos istorikų praktiškai nepastebėtas ir neįvertintas.

Galima kelti klausimą, kodėl būtent etnokultūra tapo nonkonformistinės visuomenės dalies prieglobsčiu Lietuvoje. Nors etninės kultūros autentiškumas, spontaniškumas, bendruomeniškumas pats savaime kontrastavo su ideologiniais režimo tikslais, tam tikra prasme etnokultūrinio judėjimo kaip alternatyvios veikimo erdvės susikūrimas sovietmečiu yra palankių atsitiktinių aplinkybių rezultatas. Judėjimo nesistemine nuostata formavo į jo veiklą įsitraukę disidentai, pagrindžio dalyviai ir tarpukario intelektualinėje terpėje socializuoti žmonės, dėję sąmoningas pastangas kurti alternatyvą ideologinei propagandai kūrybiškai apeinant režimo nubrėžtus rėmus.

Literatūra

Aleksandravičius Egidijus, Žukas Saulius (sud.). 2002. *Romo Kalantos auka: 1972 metų Kauno pavasaris*. Vilnius: Baltos lankos.

Anglickienė Laima. 2003. Jaunimo kultūrinė rezistencija sovietmečiu: žygeivių klubas „Ažuolas“, *Kauno istorijos metraštis* 4: 165–176.

Bagušauskas Juozapas Romualdas, Streikus Arūnas (sud.). 2005. *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras.

Čiubrinskas Vytis. 2000. Identity and the Revival of Tradition in Lithuania: An Insider's View, *Folk. Journal of the Danish Ethnographic Society* 42: 19–40.

Čiubrinskas Vytis. 2001. Sovietmečio iššūkiai Lietuvos etnologijai: disciplina, ideologija ir patriotizmas, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 1(10): 99–113.

Eitminavičiūtė-Dručienė Jūratė. 2014. *Atsiminimai*. Nepublikuotas rankraštis. Saugomas J. Eitminavičiūtės-Dručienės asmeniniame archyve.

Girnius Kęstutis. 1996. Pasipriešinimas, prisitaikymas, kolaboravimas, *Naujasis židinys* 5: 268–279.

Yurchak Alexei. 2006. *Everything Was Forever until It Was No More*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.

Johnston Hank, Mueller Carol. 2001. Unobtrusive Practices of Contention in Leninist Regimes, *Sociological Perspectives* 44(3): 351–375.

Kavaliauskaitė Jūratė. 2011. Tarp prigimties ir tautos: žaliųjų pirmeiviai sovietmečio Lietuvoje, Kavaliauskaitė J., Ramonaitė A. (red.). *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*: 214–270. Vilnius: Baltos lankos.

Kavaliauskaitė Jūratė, Ramonaitė Ainė (red.). 2011. *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius: Baltos lankos.

Klumbys Valdemaras. 2009. *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu*. Daktaro disertacija. Vilnius, Vilniaus universitetas.

Mačiekus Venantas. 2009. Vilniaus universiteto kraštotyrininkų Ramuvos kompleksinės ekspedicijos: folkloro rinkimo ir tautiškumo ugdymo patirtys, *Tautosakos darbai XXXVII*: 198–212.

Matulevičienė Saulė. 2008. Saulės ir vėlių taku. Kalbamės su T. Šidiškiu, *Liaudies kultūra* 3: 64–67.

Olson Laura. 2004. *Performing Russia: Folk Revival and Russian Identity*. London, New York: Routledge.

Oushakine Serguei Alex. 2001. The Terrifying Mimicry of Samizdat, *Public Culture* 13(2): 19–114.

Patackas Algirdas. 2011. *Pastogės Lietuva: pogrindžio, sąjūdžio ir laisvės Kronika*. Vilnius: Aidai.

Petruškaitė Ieva. 2014. *Etnokultūros politizacija sovietinėje Lietuvoje 1940–1990 m. – liaudies dainų ir šokių ansamblių ir folkloro ansamblių sisteminio ir nesiseminio vaidmens tyrimas*. Bakalauro darbas. Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas.

Polletta Francesca. 1999. “Free Spaces” in Collective Action, *Theory and Society* 28(1): 1–38.

Prapiestis Juozas. 2012. Gyvenimas zonoje (I), *Naujasis Židinys-Aidai* 2: 85–94.

Putinaitė Nerija. 2007. *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai.

Ramanauskaitė Egidija. 2004. *Subkultūra: fenomenas ir modernumas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Rasos Kernavėje. Saulės Matulevičienės pokalbiai su Jonu Trinkūnu, Vaciu Bagdonavičiumi, Antanu Gudeliu, Rimantu Matuliu, Viktorija Daujotyte. 2007, *Liaudies kultūra* 3: 70–79.

Ruzgas Albertas. 2010. *Rezistentų pagrindiniai periodiniai leidiniai*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.

Streikus Arūnas. 2003. Apie antikrikščioniškus sovietinių švenčių ir apeigų tikslus, *Naujasis Židinys-Aidai* 10: 514–515.

Streikus Arūnas. 2006. Atlaidai Žemaičių Kalvarijoje ir Šiluvoje: jų pobūdis ir reikšmė sovietmečiu, *Lietuvos katalikų mokslų akademijos metraštis XXVI*: 339–344.

Streikus Arūnas. 2011. Lietuvos katalikų pilietinio aktyvumo pavyzdžiai ir ribos XX amžiuje, Jurkutė M., Šepetys N. (sud.). *Demokratija Lietuvoje: pilietiškumas ir totalitarizmas XX amžiaus istorijos lūžiuose*: 145–146. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai.

Šidiškis Tadas. 2008. Keturiasdešimt metų su žygeiviais, *Liaudies kultūra* 3: 56–63.

Šukys Aurimas. 2012. *Intelektualų alternatyvi veikla sovietų Lietuvoje 1956–1988 m.* Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

Vaigauskas G. K. (red.). 1992[1986]. *Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja*. Vadovėlis praktikams. Vilnius: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga.

Vaiseta Tomas. 2014. *Nuobodulio visuomenė: kasdienybė ir ideologija vėlyvojoje sovietmečiu (1964–1984)*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai.

Vaitkutė Audronė. 2005. *Vardan tos Lietuvos: Kauno savivaldos kūrėjai (1990–1995)*. Kaunas: Lututė.

The Ethno-cultural Movement in Soviet Lithuania: Invisible Alternative to the Regime?

Ainė Ramonaitė, Rytė Kukulskytė

Summary

Scholars analysing the informal social structure in Soviet Lithuania and the manifestations of non-conformism, encounter a unique phenomenon – an ethno-cultural movement that was functioning on the border of legal and illegal activities under the Soviet regime. While the participants themselves claim that the ethno-cultural movement was a space fostering alternative discourse and distancing them from Soviet reality, Lithuanian historians still have not considered this phenomenon as oppositional or non-conformist, arguing instead that folk culture was one of the pillars of Soviet ideology.

The article explores whether the ethno-cultural movement in Lithuania was indeed an alternative to the Soviet regime and in what sense. First, it introduces the concept of the ‘invisible alternative’ explaining why such an alternative was a significant force delegitimizing the regime. Second, it presents an overview of the development and structure of the movement. Third, it provides evidence of the alternative character of the movement. Finally, it reveals the strategies the leaders of the movement were using to conceal their activities.

The ethno-cultural movement in Lithuania consisted of a complex network of semi-private circles of friends, private and public spaces, traditional ethnic celebrations (e.g. *Rasos* or Midsummer’s Day in Kernavė, certain folklore festivals) and other practices (e.g. expeditions to old villages, camping, etc.), covered under the legal shelter of the official tourist clubs, ethnographic unions, and official folklore ensembles. This network was unique in terms of its strong collective

identity, an institutionalized code of community values, a non-systemic stance, high geographical coverage, and an effective coordination of activities.

The formation of the ethno-cultural movement in Lithuania started around the 1960s and peaked between 1968 and 1972. This movement, which anthropologists refer to as a sub-culture, consisted of three closely interconnected components: clubs of hikers, regional studies organisations and folk ensembles. The activities of hikers had several goals: the study of the country and region, ecology, monument preservation, physical and spiritual training and self-education. The slogan 'Not a single hike without an aim' presupposed that certain goals were set for each hike: to collect folklore, tidy up historical monuments, etc. The main activity of the regional studies movement was the so-called 'integrated ethnographic expeditions' involving hundreds of people, mainly students. Inspired by the regional studies movement, folk groups and folk clubs were striving to revive authentic Lithuanian folk music. While there were three different streams with different goals and activities, the hikers, the regional studies clubs and the folk ensembles were closely interlinked.

Several sources indicate the non-systematic nature of the ethno-cultural movement: clear non-Soviet self-identification (though not necessarily anti-Soviet), conscious avoidance of participation in Soviet rituals and of the ideological reproduction of the regime, fostering of alternative norms and alternative world-views and, finally, repressions by the KGB.

While often acting under the shelter of official Soviet organisations, such as tourist clubs or Soviet regional studies societies, the participants in the ethno-cultural movement had a very distinct identity. For instance, the word *žygeivis* (hiker) was coined intentionally to emphasise the distinction between sports and recreational tourism. Similarly, the word *ramuva* (for regional studies club) and *Rasos* (for Midsummer festival) originated in the regional studies movement as identity symbols distancing them from Soviet organisations.

Most of the folk clubs and clubs of hikers avoided participation in the construction of illusionary Soviet reality, while trying to remain unnoticed. Some leaders used to 'play' with the regime, presenting some fake evidence of cooperation (e.g. making a photo of club members by the monument of Lenin against their will and putting it into the report of the activities). While others had more rigorous principles, e.g. the folk club in the Rumšiškės museum was closed down because it refused to put songs about tractors in their repertoire.

In addition to demonstrative non-participation in Soviet ideology, the ethno-cultural movement also strove to create an alternative worldview and promote alternative social norms of behaviour. For example, temperance was an unwritten rule of hikers as well as folklorists that highly frustrated the regime's structures. The temperance norm used to astonish new members as it completely

contrasted with common social behaviour. Mutual solidarity and a green way of life were also norms that distinguished members of the movement from the rest of society.

Finally, the most obvious evidence of the alternative nature of the ethno-cultural movement in Lithuania is the particular attention the KGB paid to the persecution of its clubs and their members. The majority of the leaders and the activists of the movement were repeatedly interrogated by the KGB. Some were expelled from their jobs or universities. Many clubs, including 'Ramuva' in Vilnius, the 'Žygeiviai' section of the Vilnius tourist club, several regional studies club in Kaunas were closed down, the *Rasos* festivals in Kernavė were hindered, etc.

Despite these sanctions, however, the ethno-cultural movement survived by using various underground and camouflage tactics, such as hiding their leaders, concealing the places of meetings and festivals, using communication without mentioning the last names of others, etc. In fact, the most successful tactic of the ethno-cultural movement was masking their activities under the shelter of official organisations. Paradoxically, the external resemblance to Soviet tourist and ethnographic organisations was the key factor of the success of the movement under the Soviet regime; it is, however, also the main reason why the movement has not yet been noticed by Lithuanian historians analysing the resistance to the regime.

Gauta 2014 m. rugsėjo mėn.